

KOVÁCS I. GÁBOR

Prozopográfiai források és módszerek felhasználása a magyar társadalomtörténetben

FLŐADÁSOM CÍME első hallásra bizony kakukktojást sejtet egy, alapjában a református kollégiumokkal és művelődéssel foglalkozó konferencián. Dolgozatom kilóg a sorból azzal is, hogy tárgya módszertani. Ráadásul saját kutatásom metodikai és szemléleti problémáiról készülök értekezni. Mindazonáltal abban a reményben teszem ezt, hogy némi általánosítható tanulsággal azért szolgálhatok majd. Végezetül pedig szó esik egy olyan sajátos szociokulturális alakzatról is, amelyik a nagy hagyományú református kollégiumok művelődési körében formálódott ki.

A kutatás, amiről szó lesz, az ELTE BTK Szociológiai Intézetében még a rendszerváltás előtt indított történeti elitkutatások sorába tartozik, s a két világháború közötti magyarországi tudáselit vizsgálatával foglalkozik. Erről röviden csak annyit, hogy tudáseliten a széles értelemben felfogott tudás – tehát nemcsak ismeretek, hanem legitimációk és világképek – termelésében, kezelésében, elosztásában, ellenőrzésében, továbbadásában szerepet játszó intézmények, szervezetek formálisan meghatározható felső pozícióit elfoglaló személyek csoportját értjük. Többek között tehát egyetemi tanárokat, akadémikusokat, a kulturális, tudományos, művészeti intézmények, társaságok, egyesületek vezetőit, országos lapok főszerkesztőit, az állami kultúra és tudományirányítás meghatározó személyiségeit. A három kiválasztott mintaévben (1927/28, 1937/38, 1942/43) meghatározott, összesen több mint négyezer elitpozíciót a pozícióhalmozás illetve ismétlés okán kb. 1550 ember töltötte be.¹ Erre az 1550 emberre nézve folytattunk kiterjedt adatgyűjtést. Ennek igen sok ága-boga volt és van. Lényegében az elittagok teljes életpályáját igyekeztünk, igyekszünk rekonstruálni sok száz változóval. Itt azonban csak egy vonatkozással foglalkozunk, nevezetesen az elittagok rekrutációjával, azaz avval, hogy honnan jöttek, milyen családokból, milyen szociális, kultu-

¹ KOVÁCS I. Gábor 1986

rális közegből s milyen tőkéket hozhattak otthonról. Az adatgyűjtés ebben a tekintetben tehát egészen pontosan az elittagok apjára/gyámjára vonatkozott. Az 1550 elittag 96 százalékának az atyjáról sikerült a körülményekhez képest elég pontos adatokat gyűjtenünk. Egy szűkebb minta, az 568 egyetemi tanár esetében pedig a felderítettség 99 százalékos. Ez utóbbit, az egyetemi tanárok atyáira vonatkozó anyagot nagyobb részét már fel is dolgoztuk.² Most elsősorban erre a feldolgozásra támaszkodunk, de az 1550 fős adatgyűjtés tapasztalatait is hasznosítjuk.

Az a probléma, hogy milyen családokból rekrutálódtak a tudáselit tagjai s azon belül az egyetemi tanárok, egyértelműen társadalomtörténeti kérdés. A válaszadáshoz pedig feltétlenül szükség van prozopográfiai módszerekre is. A prozopográfia szisztematikus kutatást jelent egy meghatározott személyi kör/társadalmi csoport személyi adatainak összegyűjtésére majd elrendezésére. A kutatás céljától, előfeltevéseitől s persze a forrásadottságoktól is függ, hogy milyen változókhoz milyen személyi adatokat gyűjtünk. Az intézetünkben induló történeti elitkutatások rutinszerűen gyűjtöttek olyan alapváltozókat, mint a születési év, hely, vallás s az apa valamilyen társadalmi csoporthoz való tartozásának adatai.

Ha most az utóbbi, itt szándékosan tágran meghatározott, a társadalmi csoportra vonatkozó változó kezelését tekintjük át, s figyelmünket kiterjesztjük visszafelé a két világháború közötti úttörő politikai elitvizsgálatokig – Lakatos Ernő és Rudai Rezső dolgozatáig³ – illetve előre felé a Karády Viktor által mostanában szervezett széleskörű történeti elitkutatásokig⁴, akkor lényegében azt látjuk, hogy a szerzőnek, kutatónak adva van egy ilyen-olyan elméleti alapokon nyugvó globális társadalomképe, többé-kevésbé differenciált, de határozott elképzelése a társadalom szerkezetéről, a szerkezeten belül létező nagy társadalmi csoportokról, alcsoportokról, esetleg finomabb konfigurációkról. Majd a gyűjtőmunka során kapott adatok alapján több-kevesebb mérlegelés után megtörténik az egyének beazonosítása, besorolása a klasszifikáció valamelyik dobozkájába. A klasszifikáció lehet finomabb, a besorolás, kódolás körültekintőbb, de a séma nagyjából ugyanaz.

Ezeknek a kutatásoknak egyébként egy-két kivételtől eltekintve Rudai 1936-os dolgozatától Karádyig jellemzően egysíkú, illetve viszonylag szűkös a forrásbázisa is. Talán a történeti szociológiáról alkotott leegyszerűsítő képzeink is ludasak abban, hogy sokszor úgy gondoljuk, egy-két tömegesen

² KOVÁCS I. Gábor–KENDE Gábor 2006.

³ LAKATOS Ernő 1942.; RUDAI Rezső 1936.

⁴ Karády Viktor a középiskolai diákság illetve különböző felsőoktatási intézmények hallgatóinak rekrutációjáról gyűjt adatokat, tehát az elit fogalmát igen tág értelemben használja.

rendelkezésre álló sorozat, forrástípus szisztematikus feldolgozása, prozopográfiai elrendezése majd lekódolása mindig elégséges a gyors kvantitatív, tehát biztosan szakszerűnek vélt eredményhez.

Lakatos és Rudai a dualista kor képviselőiről írva lényegében az országgyűlési almanachokra hagytakoztak. Karády Viktor adatgyűjtése lexikonokra és iskolai anyakönyvekre, törzskönyvekre terjed ki. Lengyel György reputációs mintával dolgozó gazdasági elit vizsgálata⁵ pedig a Magyar Életrajzi Lexikon s a két háború közötti „ki kicsodák” adatbázisán alapult, mondván, ezek egységes szerkezete megkönnyítette a kvantitatív feldolgozást. A forrásbázis Lengyel György következő, multipozícionális gazdasági elitkutatásánál⁶ a születési anyakönyvek levéltári sorozatával s valamelyest könyvészeti anyagokkal bővült.

Ez utóbbi kutatással egyszerre induló tudáselit vizsgálatunk is nagyjából hasonló metodikával kezdett. Az eleinte aprónak látszó eltérések azonban fokozatosan más irányba fordították a mi munkánkat. Az egyik kezdeti különbség az volt, hogy eleve kissé tágabban határoztuk meg a szisztematikusan feldolgozandó könyvészeti és levéltári sorozatok körét. Másrészt arra törekedtünk, hogy az apák helyzetét, státuszát legalább három időpontban tárjuk fel:

- 1) Az elittag születéséhez közeleső időpontban;
- 2) Az elittagok középiskolai esetleg egyetemi éveinek időszakában, a tizennegyedik és a huszonkettedik életév közötti szakaszban;
- 3) Az apa saját pályájának csúcán. Ebben az újításban benne volt a forrásbázis további bővítésének kényszere, s annak az esélye is, hogyha az anyaggyűjtés tényleg sikeres, akkor ez lehetővé teheti, hogy ne csupán statikus képünk legyen az apákról, hanem rekonstruálni tudjuk az apák teljes életpályáját, pályáivét, esetleges intragenerációs mobilitását.

Végül pedig fontosnak bizonyult, hogy ennél a kérdésnél nem dolgoztunk előre megadott kategóriarendszerrel és kódutasítással. Ösztönösen talán az induktív megközelítés izgalma is szerepet játszhatott ebben, elsősorban mégis inkább praktikus nehézségek befolyásolták a döntést. A két világháború közötti elittagok nagyjából 1860 és 1900 között születtek. Az apák azonosítását tehát a reformkor vége és az első világháború közötti időszakra nézve kellett elvégezni. Eltekintve most attól, hogy mennyire elbizonytalanodott képünk volt a korszak magyarországi társadalmának szerkezetiségéről, nyilvánvaló volt, hogy az elittagok atyáinak ez a 60–70 éves időszaka mozgásokkal, válto-

⁵ LENGYEL György 1989.

⁶ LENGYEL György 1993.

zásokkal teljes kor, s kétséges volt, hogy ezt a változó társadalmat miként lehetne megragadni egy ráhelyezett statikus kategóriarendszerrel. További részletkérdés, hogy valószínűleg nem volt olyan alapos történeti társadalomismeretünk sem, hogy a hosszú és dinamikus korszak forrásaiban, forrássorozataiban változóan előforduló azonosításokat, társadalmi reprezentációkat, a státusok, foglalkozások, beosztások, szolgálati minőségek gazdagságát előzetesen megbízható kódutasításba kottázhattuk volna.

Mindezekből következően, bár talán nem igazán tudatosan, azt a módszert, azt a munkaformát választottuk, hogy először mindig a korabeli forrássorozatok szó szerinti megfogalmazásait vettük számba. Fontosnak tartottuk a korabeli reprezentációkat, az általánosító megnevezéseket – mint pl. birtokos, földbirtokos, iparos, kereskedő, köztisztviselő, magántisztviselő stb. – de törekedtünk arra, hogy a továbbiakban minden egyes apa esetében tisztázzuk ezek konkrétabb szociológiai tartalmát. Például az esetleg sommásan kereskedőnek nevezettek esetében minimum azt igyekeztünk tisztázni, hogy valaki terménykereskedő, borkereskedő, fűszer- és gyarmatáru kereskedő volt-e, norinbergi áruval kereskedett vagy rövid- és divatáruval, szatócs, kocsmáros vagy zsákkölcsönző netán raktárfőnök, ékszerügynök vagy bankbizományos volt. Ezen túlmenően, milyen típusú településen s annak melyik részén működött, esetleg milyen vagyoni viszonyai voltak, nem tartozott-e a virilisek közé stb. Más általánosító megnevezések esetében is törekedtünk a részletek tüzetesebb felderítésére. Például a birtokosok esetében mindig igyekeztünk kideríteni lehetőség szerinti pontossággal a birtokra, a birtoknagyságra vonatkozó adatokat.

Másik irányból indulva tisztázni kellett az egyes nagyon is pontos és konkrét beosztás és szolgálati minőség megnevezések általánosabb szociológiai jelentését is a fűtőszolgától és vasúti pályaoftól a mozdonyfelvigyázón, postai kiadón, műgépészen, MÁV ellenőrön, építőmesteren, árvaszéki irodatisztn, takarékpénztári titkáron és főszámigazgatón át a MÁV műszaki főfelügyelőig, pénzügyigazgatóig, ítélőtáblai tanácselnökig és miniszteri osztálytanácsosig. A különböző megnevezések száma többszázra rúgott. A minősítési és a fizetésekre vonatkozó törvények, rendeletek, szabályzatok valamint a korabeli pályaválasztási tanácsadó könyvek segítségével a közszolgálatnál mindig kideríthető volt, hogy az állás milyen képzéshez, iskolai végzettséghez volt kötve illetve milyen fizetéssel, lakáspénzzel járt. Nem ennyire pontosan, de a magánalkalmazottak esetében is tisztázni tudtuk a jelentéseket. A megnevezések lényegtelennek látszó, előre le nem írható árnyalatnyi különbségei sokszor egymástól meglehetősen távoleső társadalmi minőségeket és szinteket jelenthettek.

Tisztázó buzgólkodásunk hozadéka, következménye az lett, hogy az elvontabb illetve a konkrétabb megnevezések, fokozatok, árnyalatok pontos társadalmi tartalmának, jelentésének megértésével, dimenzióinak körüljárásával bajmóldva történeti társadalomismeretünk úgy gazdagodott, hogy nem szorultunk bele előre elképzelt absztrakt társadalomszerkezeti, statisztikai fogalmaink előfeltevéseink sémáiba. Ez lehetőséget adott arra, hogy ne csupán aktualizáljuk, célra alkalmazzuk vagy netán finomítsuk, cizelláljuk eleve adott makroszerkezeti sémáinkat, hanem esetleg induktív alapon újra is gondoljuk a korszakról alkotható társadalomképünket.

Természetesen az így aztán hosszúra nyúló anyaggyűjtési munka során kényszerűen újra és újra bővítettük a kutatás forrásbázisát. Szerteágazó, szisztematikus, ugyanakkor egyedi adatgyűjtést is végeztünk. A kiindulást az életrajzi s más speciális lexikonok illetve korabeli ki-kicsodák jelentették. Az így nyert információk alapján léptünk tovább más kiadványsorozatok, a személyre szóló könyvészeti anyag valamint a levéltári kutatás irányába. A könyvsorozatok közül legfontosabbak voltak a sematizmusok, tiszti cím- és névtárak, a minisztériumok és intézményeik rangsorozati jegyzékei, az egyházi, rendi, postai, vasúti, gazdasági, tanári évkönyvek, egyházmegyei történeti névtárak, a megyék-városok jubileumi, történeti adatbázisai, a megyei archontológiák, országgyűlési almanachok, pénzügyi compassok, országos és fővárosi virilisjegyzékek, gazdacímtárak, iparosok és kereskedők megyei, városi és országos jegyzékei, a budapesti cím- és lakásjegyzékek, háztulajdonosok címtárai, várostörténeti adattárak, a középiskolai almanachok osztálynévsorai, iskolák hírneves diákjainak jubileumi gyűjteményei, jeles kolégiumok történeti diáknévsorai, akadémiák, egyetemi karok végzettjeinek adattárai, Szögi László fundamentális kiadványsorozatának kötetei a magyarországi diákok peregrinációjáról, az akadémiai almanachok, tagajánlások, emlékbeszédek, a megyei és országos nemességtörténeti sorozatok, családtörténeti kiadványok.

Szisztematikusan foglalkoztunk a személyre szóló egyedi könyvészeti anyag, az önéletrások, életrajzok, évfordulós cikkek, nekrológok feltárásával, hasznosításával. Sokat segített az Országos Széchényi Könyvtár, illetve az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület kolozsvári partecédula gyűjteménye. Nagyon intenzíven végeztük az anyakönyvi kutatást mind a magyarországi, mind a határontúli anyagban. Ha tehattuk, az elittagok családjának házassági és halálozási bejegyzéseit is kiírtuk. Rendkívül gazdagok voltak az erdélyi egyházközségek által vezetett ún. családkönyvek. Kicsit megkésve kezdtük, de annál nagyobb erővel folytatjuk a fennmaradt középiskolai anyakönyvek vonatkozó adatainak gyűjtését mind a hazai, mind az

utódállami területeken. Hasznosítjuk a Kolozsváron hiánytalanul meglévő egyetemi beiratkozási lapokat, de a rendek megmaradt novícius jegyzékeit is. Feldolgoztuk a VKM fennmaradt iratsorozatait 1950-ig. Itt, valamint az egyes egyetemek levéltáraiban sok személyi adatlapot, egyetemi tanári pályázati anyagot találtunk jó életrajzokkal. Sok adat volt az 1945 utáni igazolóbizottsági és béli tázási iratokban. Kiaknáltuk az MTA kéziratárának iratsorozatait, köztük a Gulyás-féle cédulaanyagot. Kutattuk az 1941-es népszámlálás fennmaradt lakásíveit s helyenként más régebbi népszámlálási anyagokat is, valamint több választói névjegyzéket. A könyvészeti és a levéltári kutatást adott esetben igyekeztünk kiegészíteni a leszármazottak felkutatásával, megkeresésével, a családi iratok és a családi emlékezet hasznosításával.

A feldolgozott forrástípusok sokféleségét azért soroltuk fel, hogy nyomatékosan érzékeltesük, mennyire más módszerről van itt szó, mint néhány tömeges forrássorozat rutinszerű vagy akár körültekintő lekódolásáról. A már feldolgozott források, megismert adatok nyomán tudtunk mindig továbblépni újabb és újabb forrásokhoz. Így tudtuk adatainkat filológiailag mérlegelni, több felől ellenőrizni, megerősíteni, pontosítani, ütköztetni, korrigálni, értelmezni, árnyalni, gazdagítani, hogy az apák helyzetét, aspirációját, mozgásait alaposabban megismerjük. Ez persze nem valami nagy újdonság, hiszen ez az újkorban professzionalizálódó történeti diszciplinák alapmódszere. Ami kicsit más, az a tömegesség, hiszen kutatásunkban 568 illetve 1550 egyedi eset intenzív feltárásáról, sok-sok atya életpályájának társadalomban való elhelyezkedésének, mozgásának egyenkénti összefilologizálásáról volt szó.

Ennek a módszernek legbrutálisabb jellemzője az, hogy borzalmasan időigényes. Eleve ilyen kutatást az ember hideg fejjel nemigen tervez. A mi vizsgálatunk is a minél alaposabb megismerés vágyától hajtva, de azért sok véletlenszerűséggel, intuícióval alakult így az idők folyamán. Mint láttuk, munkánk során nélkülözhetetlenek voltak a kitűnő prozopográfiák, a sokféle adattár, amelyeknek a száma öröndetesen szaporodik, s amelyek a további történeti, társadalomtörténeti kutatások biztos infrastruktúráját képezik. Ugyanakkor a mi kutatásunknak is megbízható hozadéka lett egy, sok dimenzióra, sok változóra kiterjedő, sokféle adatot tartalmazó prozopográfia, amit nyilván majd mások is használhatnak. A hagyományosabb értelemben vett, viszonylag kevesebb adattal dolgozó prozopográfiák feldolgozásának vagy több prozopográfia kombinált statisztikai elemzésének fontos eredményei lehetnek, érdekes összefüggésekre bukkanhatunk. Ezek korrekt elkészítéséhez is a történeti módszerek sokaságát kell mozgósí-

tani. A nagyobb keresztmetszetű, sok változóval felépített prozopográfiák elkészítése s igazán eredményes társadalomtörténeti hasznosítása pedig mindenképpen csak a források és a történeti metodikák minél gazdagabb igénybevételével lehetséges. De nem csupán erről van szó, hanem az adatbőségből következően a szemlélet- és látószögváltás lehetőségéről is. A statikusságot vonzó makroszerkezeti sémák, kategóriák rutinszerű vagy akár finomító alkalmazása helyett, a források extenzív gazdagságát használva, nyitottan a dimenziók, változók, adatok néha meglepő sokféleségére, sokszor szinte biografikus bőségére, megpróbálhattuk induktív módon újra-gondolni a társadalmasodásnak, a társadalomszervezet alakulásának, a társadalmi csoportképződésnek a folyamatait.

Kutatásunk elgondolásánál, eltervezésénél ezek a szempontok, megfontolások teljes tudatossággal még nem fogalmazódtak meg. Sőt, még akkor sem, amikor sok évi kunktátorkodás után Kövér György kollégám ösztönzésére hozzáfogtam elrendezni a kitartó munkával összehordott anyag egy részét. A szemléletváltás esélye csupán írás közben, illetve akkor tudatosodott bennem, amikor erre az előadásra készülve, Gyáni Gábor és Kövér György kollégáim egynemely megjegyzésére is visszagondolva, újraolvastam dolgozatunkat, amelyet korábban a megismerési vágy adatgyűjtésre ösztönző szenvedélyével és elemzői elszántságával, de viszonylag kevés elméleti megfontolással készítettünk. Egyre világosabbá vált, hogy a nagy keresztmetszetű, változó- és adatgazdag prozopográfiák eleve nyitottabbá, szabadabbá teszik az értelmezést, és lehetőséget adnak több, esetleg újszerű induktív megközelítésre is.

A dolgozat a feltárt prozopográfiai adatokat első megközelítésben azokhoz a dimenziókhoz, mutatókhoz használta, amelyeket a magyar társadalomtörténet korábbi eredményeit összegző, újragondoló Kövér György is alkalmasnak vélt a dualizmuskori társadalom leírására.⁷ (Tevékenységszerkezeti tengely: ágazatok s az azokat tagoló foglalkozási viszony és munkaadók; a vagyon és jövedelem megoszlás tengelye; a rang és presztizs tengely; az ezeket kiegészítő, felsorolt mutatók közül mi a következőket használtuk: iskolázottság, képzettség, vallás, településszerkezet.)

Az 568 egyetemi tanár apái 97 százalékban a társadalmi középhez tartoztak. Arra törekedtünk, hogy az így létrejött dualizmuskori középosztályi-kispolgári mintában a fentebb felsorolt dimenziók segítségével, a tengelyek forgatásával valóságosan létezett társadalmi csoportokat, alakzatokat találjunk. Ez az igyekezetünk részben eredményes is volt, de az is nyilvánvalóvá

⁷ KÖVÉR György 2001. 70–163.

vált, hogy a számításba vett dimenziók kombinálásával körülhatárolt társadalmi csoportok több esetben sok más fontosnak tekinthető szempontból nem konzisztensek.

Ezen túlmenően, második megközelítésben a tanulmány Kövér Györgynek a megszólításokra, titulusokra vonatkozó megfigyeléséből, elgondolásából⁸ kiindulva feltárta azt a széles körben társadalomszervező tényezőként működő társadalmi rangcím-rendszert, amely legközvetlenebbül a közszolgálatban foglalkoztatottak napidíj/rang/fizetési osztály rendszerének hierarchiájára épült, azzal szövéődött össze, de általánosabb érvényű volt. (Ehhez persze menetközben bővíteni kellett a forrásbázist.⁹)

Bebizonyosodott, hogy ezzel a társadalmi rangcímrendszerrel, mint presztízshierarchiával elég jól leírható a középosztály jelentős részének egyfajta szerkezetisége. A szisztémában kifejeződő, a mindennapi életben is jelentéssel bíró presztízsvizonyok motiválták, mozgatták, inspirálták ezt a társadalmi közeget. Másrészt pedig e széles értelemben vett középhez tartozó társadalmi szereplők törekvései folyamatosan mozgásban tartották, időről-időre átrendezték a rangcímrendszer némely részletét. A változást az egyének szempontjából a címzések folyamatos felfelé tolódásaként, az egyének címzésének emelkedéseként írhatjuk le, a rendszer szempontjából pedig a címek alábbszállásaként.

Ennek a szereplők aspirációival, törekvéseivel is számoló, azt figyelembe vevő induktív módszernek köszönhető, hogy meglehetősen következetességgel sikerült leírni a középosztályi, kispolgári társadalmi középnek egy lehetséges szerkezeti modelljét. Ez egyértelműen hierarchikus jellegű modell volt, de állandóan mozgásban lévő, formálódó, mindamellett koherenciáját megtartó struktúrával. A mozgások egyik főiránya a középosztály alsó határának fokozatos átmosódása volt a jövedelmileg megalapozatlan, tudati alapú virtuális középosztály kiképződésével, egy lefelé is terjeszkedő középosztályosodással. Ugyanakkor azt is tapasztaltuk, hogy jelentős csoportok nem illeszkedtek vagy rosszul illeszkedtek a társadalmi rangcímrendszerbe, s talán kívül is helyeződtek rajta. Észleltük azonban a jeleit annak is, hogy e csoportok jelentős része idővel a rendszer szabályainak, a címek használatának fellazítása révén igyekezett magát pozícionálni a hierarchiában. Abban a hierarchiában, amelyet ily módon jobbra mégiscsak elfogadott vagy legalábbis tudomásul vett.

⁸ KÖVÉR György 2001.; Kövér György 2002.

⁹ A nemességi adatokon, az apák nemesítésén túl új mutatókat is kellett keresnünk a presztízshierarchiához: az apák kaszinó tagságai, rendjelei, állami kitüntetései, az uralkodó által adományozott királyi tanácsosság stb.

Adatgazdag prozopográfiánk lehetőséget adott a társadalmasodás folyamatának a társadalomszervezet alakulásának egy harmadik fajta megközelítésére is. Dolgozatunkban mindvégig igyekeztünk szisztematikusan bemutatni a Tóth Zoltán által leírt rendi-jogi mintázatú státusoknak, minősítő tényezőknek, értékképzeteknek, társadalomszervezeti elemeknek, formáknak, rítusoknak a társadalmi szereplők közreműködése folytán való fennmaradását s ugyanakkor a polgári viszonyok közötti elváltozását, elváltoztatását. Az első megközelítésben használt tengelyek és dimenziók segítségével meghatározott társadalmi csoportok inkonzisztenciáját sok esetben éppen ezek a különböző eredetű rendi-jogi mintázatú státusok, felekezeti és etnikulturális csoportok illetve ezek eltérő útjai, különböző ritmusú változásai okozzák, magyarázzák.

Már az alapvető dimenziók kombinálása közben megmutatkozott néhány ilyen szociokulturális, etnikulturális alakzat, felekezeti-művelődési tömb: a felvidéki német, városi gyökerű, evangélikus értelmiség; a városi római katolikus iparosság; az asszimiláns zsidó értelmiség változatai; a több generáció óta államszolgálatban álló római katolikus hivatalnokság. De ebbe a sorba tartozott a református kollégiumok és partikuláik valamint a hozzájuk kapcsolódó parókiák és kisiskolák hálózatában, erőterében formálódó sajátos értelmiségi csoport is. Ezeknek a jobbra rendi-jogi gyökérzetű, mintázatú alakzatoknak a prozopográfiai alapvetésünkre támaszkodó megelevenítő leírása még előttünk álló feladat. Ebben segíthet az etnikulturális háttér, a képzési utak, a kultúra és életforma valamint a kapcsolathálók pontosabb megrajzolása illetve a nagyszülők további kutatása.

Most – a hely szellemének és a konferencia tematikájának megfelelően – kiemelve egyet az említett alakzatok, felekezeti, művelődési tömbök közül, röviden annyit jelzünk, hogy a református egyetemi tanárok felmenői javarészt a patinás református kollégiumok művelődési köréből kerültek ki. Több generációra visszamenően lelkész, tanár és tanító családokból származtak. Kiugróan magas arányban kisnemesi familiákból és meghatározóan mezővárosi vagy falusi környezetből jöttek.

Befejezésül és összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy amint azt láttuk, a nagy keresztmetszetű, változó és adatgazdag prozopográfia lehetőséget, alapot adott illetve ad arra, hogy az elittagok, az egyetemi tanárok atyáit, mint középosztályi/ alsó középosztályi mintát három különböző metodikával eltérő szerkezetekbe rendezzük. A háromfajta szerkezeti leírás a változók különböző kombinációit használva más-más karakterű ugyan, de össze is függ egymással. Annyiban mindenképpen, hogy mind a három kísérlet

ugyanazt próbálja körülírni, s lényegében mind a három bizonyos szempontból igaznak is látszik.

IRODALOM

KOVÁCS I. Gábor 1986. = A tudáselit Magyarországon a két világháború között. (Intézményi szerkezet, pozíciók és személyek három időmetszetben.) Konferenciaanyag, Visegrád.

KOVÁCS I. Gábor – KENDE Gábor 2006. = Egyetemi tanárok rekrutációja a két világháború közötti Magyarországon. In Kövér György (szerk.): Zombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon. Bp.

KÖVÉR György 2001. = Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig. In Gyáni Gábor–Kövért György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Bp., 9–186.

KÖVÉR György 2002. = Kulturális rétegződés és társadalmi értékrend a magyar középosztály történetében. In Vonyó József (szerk.): Társadalom és kultúra Magyarországon a 19–20. században. Pécs, 25–45.

LAKATOS Ernő 1942. = A magyar politikai vezetőréteg 1867–1918. Bp.,

LENGYEL György 1989. Vállalkozók, bankárok, kereskedők. Bp.,

LENGYEL György 1993. = A multipozícionális gazdasági elit a két világháború között. Bp.

RUDAI Rezső 1936. = A politikai ideológia, pártszerkezet, hivatás és életkor szerepe a magyar képviselőház és a pártok életében (1861–1935). Bp.

SUMMARY

I. GÁBOR KOVÁCS

The usage of prozopographic sources and methods in the history of the Hungarian society

With the help of an ongoing research relative to the historic elite, the lecture exemplifies what possibilities of interpretation can be attained by a prozopography which is based on a wider cross-section, rich in data. Instead of routinely applying macro-structures which might produce a static approach, using the extensive richness of methods and sources, being open to the variety of dimensions, we had a chance to rethink in an inductive way the formation of social structures and social groups. Using and structuring the combinations of different variables and data, we were able to classify the fathers of the elite (university teachers) between the two World Wars into three different structures. One of the models was constructed according to occupation, financial conditions, salary, rank and prestige, as well as education, denominational background and the type of settlement. The research made it clear that 97% out of the 568 university professors came from the middle class. The second model was based on ranks and the hierarchy of prestige. The social structure of the middle class people employed in public services can be described with the help of daily wage, rank and salary group. The third model tries to identify the historical changes of feudally–legally determined social groups through an analysis of ethnocultural background, relationships, ways of education, culture and ways of life.